

Cercles

Revista
d'Història
Cultural

19
—
2016

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Sumari

Presentació

Josep Maria Domingo, Giovanni C. Cattini	11
--	----

Temes

Balaguer, novel·lesc

Enric Cassany	15
-------------------------	----

L'epistolari de Víctor Balaguer. Gestió, ús i potencial historiogràfic d'un document excessiu

Montserrat Comas i Güell	29
------------------------------------	----

Catalunya i democràcia: el cercle de Víctor Balaguer en 1857-1860

Magí Sunyer	55
-----------------------	----

Lluís Cutchet i Víctor Balaguer: historicisme romàntic i liberalisme progressista. L'exemple d'*El Conceller*

Joan Fuster Sobrepere, Roger Canadell Rusiñol	75
---	----

La Corona d'Aragó en l'epistolari entre Jerónimo Borao i Víctor Balaguer (1848-1878)

Rafael Roca	95
-----------------------	----

Tot buscant Víctor Balaguer a la premsa d'Andalusia (1859-1873)

Lourdes Sánchez Rodrigo	119
-----------------------------------	-----

Els gravats de la *Historia de Cataluña* i la pintura d'història en les col·leccions de Víctor Balaguer

Mireia Rosich	155
-------------------------	-----

<i>La Historia de Cataluña</i> de Víctor Balaguer. Un panorama literari Rosa Cabré i Monné.	183
<i>La Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón</i> en la trajectòria intel·lectual de Víctor Balaguer Joan Palomas	223
Balaguer, el Grand Tour i els models de noves llibertats a Europa. El mite italià i la seva (in)viabilitat Giuseppe Grilli	247
<i>La Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón</i> de Víctor Balaguer, aportacions i reflexions per a una contextualització Albert Ghanime	261
Els historicismes de la revolució liberal: nous significats per als espais de Barcelona Jordi Roca Vernet	305
Víctor Balaguer, Montserrat i Catalunya Josep Maria Garcia Fuentes	331
Víctor Balaguer, historiador i polític, i la invenció de la retòrica nacionalista catalana. Un assaig d'interpretació Enric Ucelay-Da Cal	351
Autors	395
Normes de presentació dels originals	401

Presentació

Els dies 24 i 25 d'octubre de 2014 van tenir lloc les Jornades internacionals d'«Història, política, literatura. A cent cinquanta anys de la Història de Catalunya y de la Corona de Aragón (1860-1863) de Víctor Balaguer», a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú) i a l'Ateneu Barcelonès (Barcelona). La importància de l'obra i de l'escriptor van ser objecte de les mirades de diferents especialistes de la literatura i de la història que ara els lectors de «Cercles. Revista d'Història Cultural» podran conèixer directament per haver estat transcrits i transformats en assaigs, avaluats segons els criteris científics i editorials que regeixen la nostra publicació.

Les jornades es van dur a terme gràcies a l'aixopluc que van tenir de la cooperació entre grups de recerca i institucions: el projecte «Renaixença i literatura, 1854-1898. Institució, representacions i identitat» (FFI2012-31489) del Grup d'Estudi sobre la literatura del Vuitcents (GELIV: www.geliv.udl.cat/) de la Universitat de Lleida va impulsar la idea d'organitzar les jornades, comptant amb l'ajut del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (GEHCI: www.ub.edu/gehci) de la Universitat de Barcelona, així com del Projecte Almirall de l'Ateneu Barcelonès (<http://almirall.ateneubcn.org:9080/Almirall/Index.do>); de la mateixa manera ha estat fonamental el suport de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú (www.victorbalaguer.cat/) així com de l'Ateneu Barcelonès de la capital catalana (www.ateneubcn.org/). Abans dels assaigs dels especialistes, ens plau reproduir les paraules suggeridores del professor Josep Maria Domingo, pronunciades com a introducció a les jornades:

Tornar a Víctor Balaguer a propòsit de la seva Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón i fer-ne, d'aquesta Historia, el pretext per tornar als treballs i als dies de Balaguer deu demanar una justificació: si Balaguer és un historiador tan «romàntic» i tan amateur, com ell mateix reconeix, i (segons ens han anat advertint les generacions d'historiadors que s'han anat produint després d'ell, l'una rere l'altra) tan fantasiós i tan poc rigorós, ¿deu valdre la pena?

Naturalment, als qui ens hem conjurat per organitzar i convocar aquestes jornades ens ha semblat que sí, per uns motius que el text de presentació del programa de mà no ha pogut sinó alludir, i que ara miraré de comprimir encara més: Balaguer, que és un exemple rotund de la nova mena d'escriptor que duïen els temps, és aquell prou sagaç per copsar la urgència, per als catalans, de comptar amb aquesta forma canònica de representació col·lectiva que és la història de la comunitat (una història adient als temps, s'entén) i és aquell prou diligent com per posar-s'hi i sortir-s'en. I sortir-s'en teixint un relat sobre el qual (sobre els episodis, els personatges, els llocs del qual) els catalans realitzariem —fins ara mateix— unes inversions passionals de llarga durada.

Fins aquí (amb algunes llicències) el resum. I a partir d'ara una explanació d'urgència. La cosa que ens ha volgut ocupar, en primera instància, és una intervenció incisiva, i decisiva, en la gran operació comunicativa, doblada de revolució simbòlica, que els seus mateixos agents (el nostre Balaguer entre els més conspicus dels quals) van anomenar «renaixença». Segons crec, el rol particular de la història en aquesta operació no deu diferir d'aquell que un coetani de Balaguer (però un coetani acadèmic, i alemany), J. G. Droysen, hi reconeixia: una pràctica imprescindible per al cànon cívic, una activitat d'escriptura que apel·lava al present i a la constitució d'un subjecte lector dotat de (diguem-ne) responsabilitat cívica disposat a projectar-s'hi. A projectar-s'hi ara que havien arribat els temps de la «renaixença». Balaguer havia deixat escrit, el 1853 (al primer volum de les Bellezas de la historia de Cataluña), que el relat històric dels catalans era alhora un drama, un poema (un

poema heroic, s'entén), és a dir, un afer d'èpica, i un evangeli: alhora drama, èpica i evangeli: la història, doncs, considerava Balaguer, és per antonomàsia conflicte (a la manera de Hegel, que apuntava que els períodes d'ordre, pau i felicitat són pàgines en blanc en el llibre de la història), però la dels catalans podia anunciar la bona nova, l'evangeli, d'una renaixença i d'una —diguem-ne— felicitat constitucional. Mixing memory and desire, doncs: no seria mala consigna per a qui estava disposat no només a escriure la història, sinó a fer-ne.

És, en definitiva, la capacitat institutiva, performativa, del Balaguer historiador que tocava posar sota el focus. Sabem (faig citació de Searle) que el llenguatge, les operacions lingüístiques, són essencialment constitutives de la realitat institucional. La Historia de Balaguer n'és una, d'operació lingüística, molt considerable. En una època que reclamava grans textos, Balaguer lliura una Historia de moltes pàgines: és la quantitat esdevinguda qualitat. I moltes pàgines acompanyades de moltes il·lustracions: la Historia és també un programa de percepció. La majoria d'aquestes il·lustracions són imatges de violència (perquè la història és violència, segons hem vist), imatges d'herois i de dignataris. Només una parla d'una quotidianitat menestral laboriosa, amable i complaguda: aquesta de què ens servim al cartell de les nostres jornades (el gravat d'una pintura de Salvador Mayol). Costa poc de veure-hi la tematització d'aquell orgull burgès i d'aquella ètica del treball (manllevo les expressions de Josep Fradera) que pobla vindicativament la literatura dels primers anys del renaixencisme (ho subratllava fa uns anys Margarida Casacuberta). L'evangeli tenia a veure amb això, i el voler fer la història que havia de propiciar-lo també.

JOSEP MARIA DOMINGO
GIOVANNI C. CATTINI

TEMES

Balaguer, novel·lesc

Enric Cassany

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Lletres

Departament de Filologia Catalana

Carrer de la Fortuna, s/n

08193 Bellaterra (Espanya)

enric.cassany@uab.cat

RESUM: Agermanar poesia i història és una pretensió del Víctor Balaguer historiador i del Víctor Balaguer narrador. Això no vol dir que no faci distincions entre fabulació i report de fets històrics, com una certa historiografia i una certa crítica antiromàntiques ens fan creure. Un recorregut per la seva producció narrativa de la primera època (dels anys quaranta a finals dels seixanta) permet fer algunes precisions sobre allò que entén com a poetització de la Història. Es postulla en aquest article, sobre assercions del mateix autor, que Balaguer és un escriptor d'exclusiva mentalitat històrica, abocat a destriar allò que és poètic en els episodis del passat i poc propens a confiar, quan se li retreuen dèficits de veracitat històrica, en les armes de la fabulació lliure, d'altra banda usada per bastir un mite poderós com el de Joan de Serrallonga.

PARAULES CLAU: Víctor Balaguer, narrativa del segle XIX, novel·la romàntica, novel·la històrica, mitologia nacional catalana.

Balaguer, Romantic Fictions

ABSTRACT: Blending history and poetry is one of the aims of Víctor Balaguer both as a historian and as a narrator. This is not to argue that Balaguer fails to draw distinctions between the invention and the reporting of historical facts, as a certain anti-Romantic historiography and criticism would lead us to believe. An exploration of Balaguer's early narrative output (from the eighteen-forties to sixties) raises a number of points that clarify what he understands to be the poeticisation of History. Over the assertions of Balaguer

himself, this paper argues that he is a writer with an exclusively historical way of thinking, bent on disentangling poetic elements from the events of the past and not inclined, though he was reproached for his lack of historical veracity, to trust in the weapons of free invention, which he nonetheless employed to erect powerful myths, like that of Joan de Serrallonga.

KEYWORDS: Víctor Balaguer, nineteenth-century narrative, Romantic novel, historical novel, Catalan national mythology.

L'adjectiu *novel·lesc* que figura en el títol d'aquestes notes sobre Víctor Balaguer serveix per al·ludir a la seva activitat de narrador, però vol evocar també un tret atribuït indistintament a la seva persona i a la seva obra. Ell mateix es va ocupar de donar, amb un punt de coqueteria, una imatge romàntica de la seva vida («mi tormentosa vida», «mi agitada vida» són termes repetits en les seves evocacions); i de tothom és conegut que sobre la seva obra d'historiador ha planat el judici, o més aviat la condemna, que era massa poètica o massa inventiva. En l'altra obra, la de ficció, que és també *històrica*, va fer un ús tan lliure del dret a la imaginació que, d'entrada, sembla fer-lo mereixedor de l'etiqueta d'escriptor *novel·lesc*.

Serveixi aquest prejudici, si més no, com a fil argumental per donar un cop d'ull a la narrativa de Balaguer en el seu primer gran cicle, el comprès entre la meitat de la dècada de 1840 i la Revolució de Setembre; un cicle en què les aleacions de narrativa històrica i narrativa de fabulació ja es donen amb tota la seva varietat, i que correspon a una època de la vida de l'escriptor —abans del seu assentament com a personatge de l'alta política— carregada d'esdeveniments dels quals ha estat testimoni o protagonista. Al pròleg de *Mis recuerdos de Italia* (1890), en fa un sumari:

El incendio de los conventos y la matanza de los frailes, que es el suceso más lejano a que alcanzan mis recuerdos: las llamadas «Bullangas» de Barcelona, serie de continuadas y sangrientas turbulencias, con sus

catástrofes y horrores, pero también con sus grandes alientos patrióticos: las revoluciones y pronunciamientos, con sus fiebres y sus entusiasmos: el sitio y bombardeo de Barcelona cuando la Junta Central, con sus inalardeados episodios épicos: la revolución de 1854 y mis gestiones en ella como representante de la Junta del Principado para ponerme de acuerdo con las Juntas de Zaragoza y de Valencia y con el duque de la Victoria: la guerra de la Independencia italiana, a que asistí, según voy a contar en este libro: el famoso banquete del 2 de mayo en Madrid, en que tomé parte como representante de Barcelona, y las juntas en casa de Olózaga, donde se inició la revolución: mis conferencias con el general Espartero en Logroño: las conspiraciones con sus peligros y la emigración con sus desmayos: las tentativas del general Prim para derribar al Gobierno: la revolución de 1868 y la caída del trono: mis gestiones como Vicepresidente de la Junta revolucionaria y como Presidente de la Diputación provincial de Barcelona, y mis trabajos para las Cortes Constituyentes: mi representación en estas Cortes: mis viajes á provincias para sostener la candidatura del duque de Saboya, y después la misión confidencial que llevé á Alemania, al ir de representante de España al Congreso de Estadística que se celebró en el Haya: la proclamación de D. Amadeo como rey de España: mi viaje a Italia, con la comisión de diputados constituyentes, para ofrecer a aquel príncipe la corona [...].¹

Al final dels anys 80 Balaguer considerava, doncs, que tenia material de sobres per a unes memòries. És clar que en el cas d'haver-les fet prosperar serien, com tota la resta, unes memòries devorades per la Història, en les quals ell no es revelaria com a tipus personal o íntim o psicològic, sinó històric —com en les mateixes memòries d'Itàlia. En fi, en l'etapa que s'allarga fins al 68 totes les línies de la seva narrativa hi són, llevat, justament, d'aquest tipus concret de

1 VÍCTOR BALAGUER, «Al lector», dins V. BALAGUER, *Mis recuerdos de Italia*, 2ª ed., 1892, pp. 6-7.

memorialisme. Examinar-les des d'un punt de vista literari exposa Balaguer a rigors de judici que alguns —que hi valoren sobretot la contribució a un imaginari i a una retòrica sobre el passat del país—, consideraran excessius, però el cas és que no hi ha manera d'eludir que aquesta narrativa s'aguanta en unes formes que han periclitat de manera irreversible. La subvaloració del Balaguer historiador, acusat de romantitzar la Història, ha estat contrarestada per una certa historiografia recent, que, si no pot autoritzar-lo científicament, pot en canvi extreure del pèlag de lletra impresa que deixà una visió o versió o programa polític de notable coherència i interès. Però en literatura compta, i compta molt, la relació forma-fons i la integritat de la forma. Prou sabem que tot és relatiu, i també aquesta idea d'integritat; més encara, en un narrador extensiu i tan aficionat a la narració ramificada i inserida. Justament pel tipus de literatura que fa, no ens escandalitzem, sinó que agraïm les adaptacions que destrien el gra de la palla (sense anar més lluny —més lluny de Vilanova, *locus* privilegiat de l'escriptor i seu d'aquestes jornades—, les *Històries i llegendes*, adaptades per Teresa Costa-Gramunt, amb pròleg d'Oriol Pi de Cabanyes).² Però...

Però aquí m'ocupa no allò a què Balaguer es presta, sinó, en principi, allò que significa en el seu temps. Ell va ser —recordem-ho— un narrador exclusivament en castellà, professional, que destinava el seu producte al mercat català i castellà, que s'adreçava al públic masculí sense oblidar-se de festejar el femení, que s'acollia a les fórmules més provades d'un cert articulisme romàntic, de la narració llegendària i del fulletó històric. Fou un home cabdal de la Renaixença, poeta en català des de finals dels cinquanta, però la indústria la tenia en castellà. El terme *literatura industrial*, que es podria estendre a altres àmbits, es pot utilitzar sense reserves per a aquesta prosa de periòdic i de fulletó de periòdic que Balaguer cultivava. Tots aquests gè-

2 VÍCTOR BALAGUER, *Històries i llegendes*, Diputació de Barcelona, 2002.

neres, adoptats amb una desimboltura i una disciplina remarcables, semblaven talment fosos amb la seva personalitat i li van reportar fama i fortuna. Les proses escampades en revistes i periòdics acabaven indefectiblement en volums, els llibres es reeditaven, les novel·les (*Don Juan de Serrallonga*, *La bandera de la muerte*, aquesta darrera continuada per Antoni Altadill) batien rècords de venda. És després que tot plegat es torna problemàtic i fins objecte de riota: l'opció lingüística, l'opció cultural que hi ha al darrere i, en paral·lel, l'opció estètica. És d'aquesta última —és a dir, de la periclitació de la *manera* romàntica— que tocaria parlar aquí. Ho faré amb un parell d'exemples que espero que siguin prou eloqüents.

El primer és extret d'aquells passatges de les memòries literàries de Narcís Oller que fan referència a Balaguer.³ En un, s'hi evoca (des del 1913) la coneixença d'Oller amb Don Víctor, el desplaçament del vell messies del catalanisme en el context polític del canvi de segle —arrossegant l'estigma del caragirat— i el seu tristíssim enterrament. En un altre, més endavant, l'autor de Valls reproduïx l'encontre de José M. de Pereda i el seu seguici, tot just arribats d'una visita a Montserrat, amb el vell «Trobador de Montserrat». Balaguer els retreu que no l'hagin advertit d'aquesta visita a la *seva* muntanya i els explica la fantàstica història de com va trobar refugi en una cova de prop de Sant Jeroni, arran de cingle (una cova, per cert, que no tenia res a envejar a la que compartien, en la seva famosa novel·la, *Don Joan de Serrallonga* i *Donya Joana Torrelles*).⁴ Seria difícil trobar una paràbola millor sobre l'al·lucinació romàntica ofegada en l'atmosfera realista que tan bé representen Oller i Pereda.

La segona citació reveladora del descrèdit romàntic del nostre personatge és de Carner, el mateix Carner que havia assenyalat el

3 Narcís OLLER, *Memòries. Història de mos llibres i relacions literàries*, Valls, Cossetània edicions, 2014, pp. 53-57.

4 *Ibidem*, pp. 347-349.

1908 la tasca del poeta Balaguer, esdevingut ministre d'un partit centralista, com una aportació *inconscient* a la Renaixença. A *Les bonhomies*, hi ha un article, «Els misteris de Barcelona», que és una altra paràbola de la sensibilitat caducada —per tremendista, misterica, secretista— del romanticisme. Presenta una família de Sant Gervasi, mig autòctona, ullpresa pels obscurs esdeveniments subterrànics de Barcelona. Diu el narrador:

I jo no podia anar a aquella casa sense que tot seguit em sentís una mica oprès, dominat per una atmosfera anormal. M'asseia, després de saluts cerimoniosos, i començava d'escoltar els misteris de Barcelona. Aquella gent, que no es feia sinó amb tres o quatre persones —totes elles assenyades i més aviat rioleres en la vida privada, incapaces de voler dur a cap llar la inquietud d'invencions sinistres— explicaven sempre els fets més clars i més entenedors de la vida ciutadana d'una manera de primer reticent, després amb graduades confidències d'horror. Els obrers preparaven diades de sang; vaixells estrangers havien desembarcat explosius; es deia una missa negra en una casa del passeig de Gràcia; els caps carlins s'havien venut a la massoneria; el senyor X havia mort emmetzinat per un magistrat de l'Audiència que s'entenia amb la seva muller; una epidèmia misteriosa havia esclatat per la banda d'Hostafrancs, i dues o tres de les més belles dames de Barcelona tenien un càncer de pit.⁵

Els Paul Féval, Alphonse Karr, Eugène Sue i Alexandre Dumas (tots traduïts per Balaguer), factòtums de l'anormalitat, quedaven enrere, no sense deixar unes fórmules per a la novel·la popular. L'adjectiu popular s'adiu bé amb el Balaguer de què ara m'ocupo, l'escriptor que en l'època que ens interessa es presentava sovint com un periodista atrafegat, autor de senzilles contalles o històries d'entrete-

⁵ Josep CARNER, «Els misteris de Barcelona», dins J. CARNER, *Les bonhomies*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1925, p. 31.

niment, conscient que el lector li podia retreure l'excés de palla o la narració erràtica («El que me crea difuso que no me lea», etziba a *Entre col y col, lechuga*),⁶ i que no va dedicar ni quatre mots a enaltir el gènere de la novel·la com ho feia amb la poesia.

Precisem-ho, perquè amb aquesta al·lusió als *misteris* es podria pensar que l'associa al *feuilleton* social: aquest Balaguer popular és un molt específic tipus d'escriptor històric. La literatura narrativa que produeix és completament desinteressada pel present, que hi existeix només com a marc o com a perspectiva del narrador.

Debo comentar por hacer una confesión á mis lectores. Soy muy poco entusiasta del presente, al que nunca, en ninguna época de mi vida, tuve gran amor. Cuando joven, soñaba en el porvenir y ahora, viejo ya, vivo en el pasado.⁷

El passat és, de fet, l'únic objecte, i es tracta de fer-lo reviure poèticament, de fer-lo conèixer, d'interpretar-lo. Aquesta missió, a què Balaguer s'entrega amb una capacitat didacticodivulgativa notabilíssima, impregna tota la seva narrativa, que podem veure com un macrotext dins el qual s'esborren les fronteres de gènere, les modalitats de narració. Però es poden assenyalar almenys dues grans maneres de tractar la matèria històrica (que, com sabem, en el seu cas va més enllà dels fets documentats i inclou tradicions i llegendes). Una, és la que es resol en crònica: el cronista (viatger, professor, folklorista), a la percaça de *bel·leses* o comprometès a donar compte d'un període, sotmet la imaginació i l'alè poètics, sempre abundosos, al propòsit divulgatiu, didàctic. L'altra gran manera és pròpiament la novel·lística, la de la creació i la utilització lliure del material històric.

6 VÍCTOR BALAGUER, *Entre col y col, lechuga*, 2a ed., Barcelona, 1847, p. 57.

7 VÍCTOR BALAGUER, «Al lector», dins *Mis recuerdos*, op. cit., p. 6.